

РАДА АЛЕКСАНДРОВА

ГЕРГАНА МИХАЙЛОВА

Отличителните белези на всяка истинска поезия са отдавна известни — изповедност, гражданска активност, съпричастност, търсене на свои пространства и на собствен глас. В този смисъл и поезията на Рада Александрова не прави изключение. Нейните стихове също са преминали през горнилото на болката, през любовта и озарението и през въпросите, които животът непрекъснато задава. И ако си позволявам да ги нарека емоционални и мъдри, то е защото те не ни оставят равнодушни, карат ни да съпреживеем, да премислим и изстрадаме един лиричен свят, събрал и натрупал опит, стигнал до свои житейски и художествени истини и открития, излъчващ едно неопценимо богатство от чувства, представи и размисли.

Обикновено за поетите се казва, че пишат своята единствена книга. На Рада Александрова това определение не подхожда. В своите шест стихосбирки тя е показвала винаги нови страни от своя лиричен талант, разширявала е териториите на стилистичните си и мисловни търсения. Сякаш през различните периоди от житейското и творческото си битие, дълбаейки навътре към себе си, тя достига до различни пластове от същността си, които носят характерното си съдържание и наслоявания и имат различна поетическа структура. Много могат да бъдат обясненията — натрупан опит, творческо неспокойствие, стремеж да се докосне до възвишения свят на красотата и истината, да защити плодовете на душата си от плесента на безмилостното време:

От миналия миг
до есента горчива
все по-зелена ставам,
различна и красива.

• • •

И трябваше едно —
усещането само,
че е перо света
на тленното ми рамо.

(„Песен“)

Винаги съм се учудвала колко „нейни“ са стиховете ѝ и колко еднакво и различно звучат във всяка от книгите ѝ. Сякаш поетесата непрекъснато закръгля света на своите творчески възгледи, като разширява радиуса на мисловните и емоционалните си издирвания. И така нейната поезия не може да стигне до затворения кръг, а образува една спирала. Това ме кара да се надявам, че тя, макар вероятно да познава временните състояния на „изчерпване“, има какво още да ни каже и с какво да ни изненада.

Интересно е да се проследи как една толкова експресивна и чувствителна поетеса през своя творчески път е успяла, без да приглуши и надмогне своята емоционалност, да я концентрира около ядрото на мисълта, да разшири тематичните си кръгове и да очертае стабилитета на едно ярко, силно, философски избистрено и оригинално лирическо внушение.

Душата ми несигурна планета,
населена от толкова души,
и от шума на вашите дървета,
и от смъртта на вашите очи. . .

пише Р. Александрова в едно свое стихотворение. И може да се каже — многостранната проблематика на света минава през душата и разума на поетесата. Много са темите, които се кръстосват и осмислят нейните лирически откровения — за творчеството и нуждата от него, за съзнателните взаимоотношения между духа и материята, които се проектират върху слобдата и битието на всеки един човек, за началото и края на индивидуалния житейски път, за нашето чисто човешко задължение да действваме, да живеем, да обичаме, да творим, да страдаме и да се радваме. . .

Но, ще кажете вие, това се едни от вечните теми на поезията и на изкуството въобще. Това е така, но Рада Александрова е успяла да подходи оригинално към тях, да ги погледне от свой, индивидуален ъгъл на зрение, да ги осмисли и задълбочи с една завидна като художествена форма и силна като въздействие поетическа неповторимост.

Преди всичко в нейните стихове има много сетивност. Не предметност, а сетивност. Рада Александрова не изобразява предметите от действителността. В нейната поезия, както и в живота, те съществуват предварително, почти изначално. В своето авторско виждане тя ги забелязва, взима ги в стиховете си, без да натрупа живописни моменти, макар че и те не липсват, но винаги служат за допълнително петно. И им придава някакъв друг смисъл, търси скритите им същности, за да изобрази пейзажа на размислите си. Така конкретните предмети присъствуват и в своята нова реалност. И ако за някои поети може да се каже, че чуват стиха, то Рада Александрова и го вижда. Нейната сетивност е различна от далчевската предметност, в която всяка конкретна вещ непременно излъчва ново съдържание и философски смисъл. Един Иван Цанев естествено продължи тази линия, преосмисляйки я по свой начин, и създаде образи-символи, които станаха нарицателни в поезията ни (прочутата „пчела“), а след това тя бе подхваната от по-младите — Борис Христов например или Добромир Тонев. (Ако оттук нататък правя някакви сравнения, то съзнателно ще се ограничавам в рамките на нейното поколение. Физиономията на един писател най-ярко личи сред общия портрет на поколението, в творчеството на, което се очертават еднакви тенденции, сходни мирогледни позиции и светоусещане изградени от общите социално-психологически условия на живот.) Образната система у Рада Александрова има по-друга функция и се създава по други закони — тя възприема философската определеност на нещата, семантичната даденост на думите и ако понякога внесе новото си обогатено виждане, ако ги одухотворява или умъртвява, то е за да ги категоризира в системата на ценностите, да ги извиси или отрече.

Оттук се получава най-важната, водещата според мен характерност на поезията ѝ, около която смятам да концентрирам вниманието си — живото и мъртвото в природата на нещата. Живото, без да е винаги действително дишащо и биологически съществуващо — т. е. всичко, което излъчва идеи, размисли, действия, което ражда и сътворява. И мъртвото — застиналата материя, пустотата, летаргията, затишето, които е невъзможно да бъдат съживени.

Поначало поезията, както и всяко друго творчество, е едно съживяване на нещата — на усети, чувства, съображения, едно ново движение на мисълта. Първичното

им съживяване (или вторият им живот) се извършва от самия поет, в момента на вдъхновението. А вторичното, многократно и последователно — от всеки читател, съумал да се докосне до нея.

Живото и мъртвото в стиховете на Рада Александрова по-често не са в състояние на спор, борба или диалектично единство, а преминават едно в друго, взаимно-проникват се, все така контрастно изключващи се. Най-ярък пример за това е камъкът, толкова определен в своето съдържание, който в нейните поетически виждания търпи трансформации. Докато в книгата „Златните момичета“ той присъствува в своята априорна символика на най-мъртвото в природата, в „Коприва“ авторката си задава и ни задава въпроса: „Камък жаден има ли — не зная.“ И от съмнението, криещо преди всичко наченките на новото виждане, в последната си стихосбирка, неслучайно озаглавена „Камък“, поетесата съумява да ни предаде и своята категорична позиция, че на всичко в този свят може да се вдъхне живот, стига само чувствата да са горещи, а намеренията — чисти.

Но нека вървим последователно и започнем от началото. То бе обнадеждаващо и забелязано. Едно „златно момиче“ се появи в поезията, казаха тогава, перефразирайки заглавието на нейната първа стихосбирка. В нея Рада Александрова заявя своята сетивност и емоционалност, своята чувственост и съкровеност, които се превърнаха в постоянни величини на нейната лирична природа. Налагащата се тема в първата ѝ книга е човекът като част от природата и естеството. Това е поезия на „отвореното око“, на развихрената сетивност, може би малко неовладяна, но пределно искрена, бликаща и чиста. В нея доминира чувството на радост от съществуването, уменията на поетесата да се възторгва, да попива света и да се разтваря в него:

И ще ти се
да не изчезваш никога
от тоя свят на тръпнещи гори,
на тръпни ябълки
и тръпни устни.

Разбира се, това са поривите на младостта, все още непознаваща съмнението, в която дори и болката е равнозначна на радостта и щастието, защото и тя отминава бързо и остава само опиянението. Това е времето на хармонията, изначалната хармония, не постигнатата, а тази, с която младият човек е дарен от рождение. Къде се загубва тя по-късно, как така ни се изплъзва, че после хвърляме всичкото си време и сили, за да си я възвърнем, и не всякога успяваме? Но тези въпроси поетесата ще зададе във втората си книга.

Засега всичко е любов. Нейната чувствителност и страстност са така всепоглъщащи, че се предават и на околната среда и на предмети, на всичко наоколо, на целия свят:

Над моя дъх
изгарящ ясена и крушата,
над моя стон,
стаен във ъгъла на клона. . .
. . .
И ноците са трескави
над удивително спокойните гори,
и въздухът се гърчи,
и се огъва запъхтияната пътека. . .

Мъртвото не само отсъствува в тези изповеди на опиянението, но изобщо не съществува. Всичко „пука“ от живот („пукащите от живот треви“). Всичко е будно, жадуващо, трескаво от обич.

И ако трябва да оценим сега от дистанцията на времето това „проходжане“ в литературата (пък и самата поетеса го е направила, след като в предпоследната си стихосбирка „Камък“, която има донякъде характер на избрани творби, е включила четири стихотворения от тази си книга), ще трябва непременно да отбележим раздвижената образност и метафоричната плътност на стиха:

Ти ме разчупваш
като хляб предутринен.

Или:

А прашните ми глезени
се надпреварваха
със вечерния път.

Наистина младата авторка все още не е подчинила напълно лиричната си природа, а оттам и поетичната материя, често усетите ѝ изпреварват и донякъде потискат мисълта, не е избегнато многословието, някоя от стихотворенията, макар и кратки, са излишно удължени, поетичната поанта невинаги е избистрена.

Но „осъзнаването“, ако използваме заглавието на едно стихотворение от книгата, е станало. Отсега нататък Рада Александрова приема поезията като своя съдба:

През оня ден най-лудата орисница
над челото ми сложила перо.

В „Златните момичета“ се появяват онези конкретни понятия в нейната художествена система, чиято незатихваща фреквенция е ярко доловима и които по-нататък преминават през различни превъплъщения. Земята, вятърът, камъкът, залезите и звездите, облаците и копривата и т. н., и т. н. — одухотворени, дишащи, раздвижени и живи, участващи със своето собствено битие в нейната проблематика.

Рада Александрова преминава към втората си поетична книга — „Невъзможно бягство“ — привидно плавно. В нея има стихове, които представляват логично продължение на първата и създават естествената връзка между възрастовите и психологическите степени на творческото проникване. Но макар паузата между двете книги да е съвсем нормална — 3 години, — а всички знаем сроковете в нашата издателска практика, в нея авторката преди всичко демонстрира съвсем ново качество на поетичната си натура. То идва от обединителния тематичен център на книгата — човекът и неговият вътрешен свят. И докато в „Златните момичета“ лирическата героиня се движеше към света и към природата, сега нейното движение има нова посока — към себе си, към чувствата и природата на чувствата.

Поетесата се визира в зрението на нещата, на идеите, на стиховете, вглъбява се във всяко потръпване на мисълта като начало на ново развитие — от зараждането ѝ до превръщането ѝ в поетична тенденция. В стихосбирката има едно стихотворение, „Когато бяхме птици. . .“, играещо ролята на водораздел във възприятията ѝ. То съдържа носталгия към безгрижието на младостта, която знае отговорите на всички въпроси. В нейните временни пространства светът е строен, свършен и дори „мъничко измислен“ и човек има усещането, че птицата на щастието е кацнала на рамото му:

Когато бяхме птици,
едно гнездо ни стигаше
и цялото небе.

. . .

Когато бяхме птици,
умирахме спокойно, без обиди.
Защото знаехме как се разсича въздуха,

най-сладката любов изпитахме,
най-хубавите мигове изпихме.

Но в тази творба е заложена и болката на поетесата по нещо изгубено и невъзвратимо — първичността и естествеността, необременени от условностите. Защото тя разбира, че познанията, разсъжденията и изискванията ѝ се усложняват, че цялостта ѝ се разкъсва, че „червеят на съмнението“ дълбае непрекъснато в нея. И най-важното, започва да се чувства уязвима и незащитена, неподготвена за негативното в битието:

Така ме лъга слънцето —
дovечера ходех розова,
на босо стъпвах.
Не си изплетох шал.
И топли ръкавици не си купих.
А паяжинна плува есента
и зимата най-неочаквано пристигна.
. . .
Къде сега — без шал и без палто,
с коси студени, с глезени изкаляни?
А зимата ме удря във гърба
и справедливи преспи ме поваят.

Голяма част от стиховете в тази книга ни правят свидетели на драмата на поетесата. Тя за първи път се сблъсква с другата страна на мъртвото — с живуркащото съществуване, което я отблъсква и с приспособленческата си психика, и с претенциите, и с конформизма си. А преди всичко с неумението си да изпитва живи човешки чувства — да съпреживява света, хората, проблемите им. И драмата на лирическата героиня е разтърсваща, защото тя осъзнава безсилието си пред този тип духовни мъртъвци:

Ти, който не разбра, че съм дошла,
вземи половината от мен
и си отивай.

Поетесата разбира, че може да се раздава, да дарява, но не може да възкресява, да възвръща „нищия духом“ към кипежа на истинското битие. И тогава тя заема категорична позиция — обижда, осъжда, заклеява „отсъстващия“ от живота:

И душата ти, мисля, е същата
като празната, жълтата къща.

И още: „пулса ти непоносимо бавно бие“, и може би най-силното отрицание, изречено в поезията ѝ: „Очите ти са сухи.“ И тя го прави не в името на собственото си съхранение, а в името на запазването на цялостта, единството и хармонията в себе си и в света на нравствените ценности.

Разбира се, тези стихове могат да се окачествят като любовни, предизвикани от раздялата ѝ с човека, с когото всъщност никога истински не са се срещнали. Но това е само първият им план. Рада Александрова противопоставя нравствената устойчивост на лирическата си героиня на етичната порода на някои „духовни нивалиди“, като проявява принципност и вискателност на фона на напречните разрези на душевното състояние и продължителното изследване на вътрешните устои на тази героиня. Затова в стиховете динамиката на чувствата бележи непрекъснатата зигзагообразна крива, която сочи и върховете на лиричните пристрастия на автор-

ката, и „падовете“ на нейната непримирима реакция срещу ограничеността, есаяф-
щината и дисхармонията в човешките отношения.

Но като подземна вода в стихосбирката ѝ клокочи виталността, жизнеността,
вярата в добрите начала на човешката същност:

Аз бях жена и знаех, че са кръгли
извивките на живото —
гръдта, Детето. . .
Аз бях пращинка от това човечество
и независимо, че се посрещаш във стъклата
прелитаща, разсечена, разлята,
повтарях кръговрата на нещата. . .

Книгата е осветена и от яркия като художествено постижение образ на човеш-
ката надежда в стихотворението „18 май 1974 г.“:

Бях къща, дето светват по един прозорците
и по един отново потъмняват.

Мисля, че ще ми бъде позволено да се възхитя от това и житейски, и поетически
вярно наблюдение — как в своята вяра и в своето желание се „вкопчваме“ във всяка
илюзия, как я изстрадваме, за да я загубим или сами да се откажем от нея и отново
да я родим — нея или някоя друга.

Допълнителна светлина внасят и стихове от типа на „Всичко във себе си. . .“,
в които поетесата изповядва своето дълбоко убеждение, че всичко в този живот трябва
да се изпита — и болката, и радостта, и страданието. Единствено по този начин
творецът осъзнава, съпреживява и е способен да пресътвори света — защото може
да разбере и прости.

Необходимо е да отбележа, че в тази стихосбирка поетесата изпробва успешно
силите си и в класическата куплетна форма и освен това — че с някои мотиви прави
заявка, може би само интуитивно доловена и загатната, за други теми, които ще раз-
вие и превърне в център на проблематиката си в следващите свои поетични книги.

В третата стихосбирка на Рада Александрова, „Коприва“, има няколко стихо-
творения — „Писмо“, „Намерете си два часа за мислене. . .“, „Посетителят“, „Пуб-
лицистично“, „Така си знаех“, — които сочат връзката с предишната ѝ книга — това
се утвърждава и по-нататък като неин постоянен похват. Изглежда поетесата из-
питва нужда естествено да прелее темите, идеите, инвенциите си във всяка своя нова
издадена стихосбирка, а и да изгради онзи сравнителен комплекс, който да подчер-
тае преди всичко различията между тях. В цитираните стихове поетесата залага
често на една афиширана предизвикателност, като не само разграничава различните
мирогледни и творчески позиции, но и ги противопоставя. Нейната принадлежност
към едната от тях винаги е определена и категорична:

Намерете си два часа за мислене.

. . .

нека това бъдат часове на вашето завръщане
към себе си.

Нека бъдат разбиране на същността.

Там истината да е новородена и гола —

да крещи, да реже слуха ви,

да опва чертите,

да ви търси с още неясни очи.

Разбира се, авторката не застава в ролята на непогрешим регистратор на чуждите грешки и заблуди, защото нейната лирическа героиня невинно се отъждествява със самата поетеса. По-често тя синтезира в себе си един нравствен максимализъм, сплав от най-добрите прояви и характерните черти на поколението, участващо активно в материалния ни и духовен живот. Погледната в тази светлина, нейната категоричност е не само оправдана, но и необходима, а голямата ѝ възискателност към другите е всъщност възискателност към самата себе си. Нещо повече — тя е проява на социално активната личност, която изживява драматичните колизии най-напред вътрешно и чак тогава ги изразява като порив, вик или сълзи на душата:

Не забелязвате ли как мизерията ни поглъща,
поради нашата всеядност,
как изтъняват костите ни,
ще се случат
от неестествени движения.
Защо не се научихме на мъдрост
от мъдростта на своите открития.
Защо не се научихме на смелост
от пораженията си.

Така острият социален рефлекс на поетесата и в останалите стихотворения от книгата определя нейния „вкус“ към разкриване на сложната проблематика на нашето време, пречупвайки го през сферата на личното преживяване и показва чувството ѝ за непрекъснатата връзка с другите, за непрекъснатата зависимост от света, за непрекъснатото разливане на всички посоки в пространството на човешките взаимоотношения. В подкрепа на думите ми могат да послужат дори само заглавията на стиховете ѝ — „Зависимост“, „Присъствие“, „Ден“ и преди всичко „Прекрасен човек“. . .“, най-поетичното и художествено най-завършеното ѝ послание към хората в цялата ѝ поезия (едва се съдържам да не го цитирам цялото):

Прекрасен човек,
объркан човек,
жив,
не кръгъл и цялостен,
а разтерзан.
Към всички посоки —
ръцете ти, мислите,
погледа.
На всички страни —
обичта ти, омразата,
подвига.
. . .
О, топъл човек,
шега на каприза и случката,
зрънце от любовна игра
или стрък от желание,
копнеж за безсмислена вечност
и смисъл на всичко.

Поетесата показва повишена чувствителност към по-обемното, по-обхватното разкриване на проблемите в една почти „космична светлина“. В познатото вече движение към себе си се наслаждава и ново — разгъване към просторите на космоса. Неслучайно в художествената ѝ система много често присъствуват със своя пряк или

преносен смисъл звезди и планети, вселенски катаклизми и разривни слънца. Отнесени към нейните художествени търсения и порив към философски дълбини, те не са мъртви и застинали, а живеят своя живот, може би по-далечен, по-гигантски и все още неопознат, но влияят със своите пулсации върху пулсациите на човешкото съзнание. Значимостта на тяхното положение в пространството и преди всичко дълготрайността им съществуване, което ни доближава до представата за безсмъртието, ни говорят за високите стойности на дълга и за органичната зависимост между природата, съвършена и в своето несъвършенство, и стремежите на хората. По този начин авторката ни насочва към въпросите за вътрешното самоизграждане и за смисъла на човешкото присъствие на земята и във вселената. И пак лиричността, доказана и в другите книги, е онази невидима нишка, която свързва в общ възел най-личните, най-интимните разкрития с по-мощните поетически внушения.

В „Коприва“ Р. Александрова отделя любовните си признания в цикъла „Отблясъци“. В творчеството на някои поети от нейното поколение интимната лирика почти отсъства (особено при Иван Цанев и Калин Донков), но затова пък при Георги Константинов, Екатерина Йосифова, Калина Ковачева, Петър Анастасов тя заема полагаемото ѝ се място. Така че тази особеност не може да се обясни само с емоционалната податливост или психологическата крехкост на женското светоусещане. Тя говори по-скоро за голяма амплитуда на лиричните трептения, за широката, почти всеобемаща функция на поетичното дарование да обхване цялото богатство от звуци, багри и картини, присъщи на човешката чувствителност. В този план поетесата е съумяла отново да утвърди собственения си глас. Любовните ѝ стихове се движат от конкретното признание до обобщеното изживяване чрез спомена и отдаването от него. И в тях прозира безкомпромисната същност на лирическата героиня, за която актът на обичта изисква пълно отдаване и пълно единение — на чувствата, на помисли, на копнежи. . .

В тази книга поетичната графика на стиховете ѝ, задъхана, често синкопирана, следва кардиограмата на собствения ѝ забързан ритъм на емоциите, рефлексите и ангажираността ѝ към проблемите, които изстрада.

В четвъртата стихосбирка, „За близкия човек“, изповедният диалог на Рада Александрова с читателите добива по-висока степен на поетическо внушение — превръща се в споделяне. А това само по себе си е достатъчно постижение, защото предизвиква момента на съпреживяването, така необходим за добрата поезия. Самото заглавие на стихосбирката ни подсказва този качествен скок във взаимоотношението автор—читател и разкрива едно ново движение — на човека в планетарните привличания на другия човек. Той именно е „близкият човек“, човекът около теб, хората, с които живееш и без които не можеш. Обусловената връзка и зависимост от света, която винаги е съществувала в лиричните инвенции на поетесата, сега се превръща в близост със света, в духовно единение със света на другите хора. По този начин тя пак воюва за високи морални принципи, за извисена духовност и идейна цялост на съвременника ни, но чрез изстраждането, чрез драматичната изповедност, предизвикваща, пак повтарям, съответното драматично съпреживяване:

Една от грижи изгоряла чука
легло ми сви.
И камъкът в гърдите се пропука —
потече стих.

И още:

Завинаги съм болна аз от тях,
от дългия копнеж на хоризонта.
По скулите ми пада звезден смях.
А аз стоя и себе си не помня.

Този звучаш между редовете драматизъм, достигащ почти трагични дълбини, ни подсказва навлизането в зрелостта, когато младежките изблици са потушени с

едно осмисляне на първоначалните възприятия, когато дръзнението се обاغря от страданието, когато рефлексията задълбочава и разширява възможностите за поетична реакция. Поетесата усилено търси отговорите на извечните въпроси за човешкото битие, за живота и смъртта, за продължението на личността след смъртта, за онези постоянно действащи извори като родова памет, като социална активност и творческо самосъзнание, които подхранват и увенчават човешкото присъствие в живота на света. Лиричната природа на Рада Александрова се е изявила в тази книга в най-голяма степен. Чужда на съзерцателността и наивната мечтателност, тя показва изострена чувствителност, уязвима от всяко зло, от всяка форма на морална нечистоплътност. Сякаш сетивата ѝ са винаги будни и изопнати, а нервите — винаги оголени, дотолкова „всичко наоколо“ рефлектира в съзнанието ѝ. Ярък пример е стихотворението „Луна“, което достига силата на монолог от антична трагедия.

В нейното подчертано емоционално светоусещане мисловните натрупвания респектират и вълнуват. Поетичната идея, поднесена чисто и съкровено, активизира съзнанието ни до неподозирани дълбини, подтекстовият пласт е ясно доловим:

И преминавай
отново през себе си.
Дълъг е пътят,
дългият път. . .
Ще се поспреш
пред гробовете пресни
и пред обраслите
ще се поспреш.
Свий си сърцето в юмука.
Не падай.
А на небето — суха сълза.
И преминавай,
нататък минавай.

Или финалът на друго едно стихотворение:

О, свят —
легло любовно,
гвоздей
в нозете ни
и в китките.

Понякога емоционалната палитра на поетесата е подсилена с иронична багра, която предава интересен нюанс в цялостното звучене на стиховете ѝ. Качествено нови за стихосбирката са и стилистичните търсения на авторката. Нейният стих е станал по-ритмичен, по-песенен, много често римата се превръща в задължителен атрибут на лиричното признание. Новост са и тези, бих ги нарекла поетични импровизации върху познати мотиви, приказни или библейски, наситени с оригинална образност и оригинални идеи и прекрасно композирани, издържани, стилни. Те говорят не само за детайлизиране на възприятията и прецизиране на вдъхновението, не само за една интелектуална проникателност, но и за овладяване на лиричния рисунок, за пластична изобретателност, за особена широта и свобода на въображението при изграждане на индивидуалната художествена образност:

Течеше черната вода,
а златната — отмина.
Тук бяла ме изхвърли тя,
наполовина — сния.

Наполовина съм жена,
наполовина — песен.
Брегът е истински бедняк —
намръщен и отвесен.

Стихосбирката „Камък“, както вече казах, има характер на избрани творби, тъй като част от стиховете в нея са от предишните четири книги. Взета независимо от другите, тя оформя физиономията на поетесата донякъде, но все пак не е достатъчна, за да се проследят всички движения в постигнатото от нея поетично проникновение.

Размислите в книгата са някак по-тихи и приглушени, но не като гражданска позиция, а преди всичко като тоналност. Чисти, избистрени и ярки, излъчващи живот и жажда за действие, те отново показват активно творческо отношение към този свят, което много приляга на вътрешната активност на поетесата, съединила в едно духовното богатство от мъдрост и емоции. Но те показват и нещо друго — едно навлизане по посока на философското овладяване и проникателност, достигане до най-дълбоките пластове в художественото самосъзнание.

В новите стихове от книгата, които послушно, без изключение се наместват в класическия куплетен изказ, Рада Александрова прави апология на живота чрез апологията на чувствата:

Обичам те,
защото всичко друго на света е смърт.

Тя иска да ни внуши, че материята е жива не само когато е мислеща, но и когато е чувствуваша. И това не е само задължение на твореца, за когото повишената чувствителност е качество от първа необходимост, а и за всеки човек, за да може да съществува пълноценно и да остави след себе си бразда, диря или дори лека дракотина върху повърхността на общочовешката памет:

Твоят дух не е сам,
благодатна е твоята бразда.
Брат на въздуха, брат
и на червей — стъпало е гроба.
Ще се вдигнеш огрян —
както суша, небе и вода.

Поетесата е овладяла борбата със самата себе си, със собствените съмнения, страх, отчаяние и слабост. Преминала през катарзиса, тя излиза от него бяла и пречистена. Настройва обективното око на собствената си вътрешна камера към живота с неговите логически закони, изненади и красота, но без да гради формули и постулати и без да отминава чудесата му. В някои стихове тя достига дори до пантеизъм — до възторг от красотата на природата, до приобщаване към нейния вечен живот и движение, до преклонение към нейната „божествена“ хармония. Р. Александрова умее да одухотвори пейзажа, да раздвижи всеки негов статичен елемент, да му вдъхне душа и живот. За тази цел тя използва богатия арсенал на метафората и образността. Често гради сложни асоциации, необичайни образи и с тях приближава предметното мислене към абстракцията, като озарява всяка жизнена картина, състояние или настроение с потока на мисълта:

Да ми запазиш слънцето обичано,
че стъпалата ме накараха да слизам.
Не знаеш как тревите ще надничат,
когато слагам хладната си риза.

Поетесата преживява силно и драматично „изтичането на времето“, но не желае да го спре, а просто иска да го осмисли, да го изпълни с дъха и духа си, защото е приела за своя мисията на твореца да възпее и пресъздаде този свят, като максимално се стреми към достигането на истина. Нейните откровения наистина не минават без вътрешни колизии. Най-ярката от тях е между творческото самосъзнание („сигурно са ме изпратили аз да запала свещта“), извикано на живот, за да скъси разстоянието между хората, да осъществи близостта, единението и разбирателството между тях и проумяването на невъзможността да постигне съвършенството, да изкаже с прости и неповторими думи всичко, което бушува в гърдите, разкъсва мозъка, разплита и сплита на възли нервите и усетите:

И както и да пада вечерта,
не мога да я побера на листа.

И нещо ново, което се налага в тази книга, е движението на човека към другия живот, към продължението. Наистина темата за смъртта не е нова за поетесата, тя присъствува и в другите ѝ книги, особено в „За близкия човек“. Тя я е възприемала като неизбежен дял на човешкото битие, вълнуваща въображението както със своята несъмнена логика, така и с онази тайнствена и непроницаема граница между живото и мъртвото, между съществуването и нищото.

Но в тази книга поетичното познание намира философска опора в диалектиката на живота, състоящ се от раждане и смърт, и се опитва да премине в „отвъдното“, в онзи дял от безкрайността, който предшества раждането, и в онази вечност, която следва след смъртта. И само така, свързвайки във възел тези единства, намира своя смисъл, своето оправдание в живота — да създава, да предава нататък във времето сътвореното в този малък отрязък от вечността, който се помества в един човешки живот. Така, без да елиминира смъртта, но и без да я абсолютизира, тя я приема като даденост, като неизбежност, като понякога се стреми да превъзмогне мисълта за нея, а понякога я използва като най-сигурното средство да възпее живота:

Ако смъртта поиска да ме има,
поне ще ми докаже, че живях.

И може би именно чрез проникновеното психологическо осмисляне на темата за смъртта поетесата постига равновесието в себе си. Достига до момента, когато душата и тялото се сливат:

Сами ръцете ми се радват. И сами
очите гледат, а душата слуша.

В стихосбирката има едно великолепно стихотворение — „Нощница“, — което някак се отличава по звучене от другите, върви по собствени пътища и кой знае дали няма да отведе поетесата към друго пространство в разширяването на творческите търсения.

Шестата стихосбирка на Рада Александрова, „Сега разбирам“, идва сякаш да увенчае един четвъртвековен съзнателен творчески труд, настроил сетивата, чувствата, отдадеността и призванието ѝ на най-високата и нежна струна на човешкото съществуване — поетическото възприемане, преживяване, усвояване и възпроизвеждане на този богат и сложен свят, изграден от преживявания, теглила и борби, идеи и дълг, привързаности, разкаяния, осъзнаване и преодоляване. Цялостната атмосфера на книгата е необичайно спокойна, овладяна, белязана от умдреното гмурване на поетесата в самата същина на битието. Не успокоение, а зрелост, не отказване, а заявка за нови открития и битки съдържа тя и въпреки това повърх-

ността на поетичните признания е безбурна, уталожена. Кипежът е някъде вътре, някъде надълбоко, където чувството диша, размислите са утаени, а вълните на внушението — бистри и силни. И това е резултат не само на възрастови и житейски натрупвания, благодарение на които поетесата е затвърдила нравствените си устои, а на постигнатото душевно равновесие, чиито „три кита“ се наричат познание, духовност и отговорност.

В тази стихосбирка се забелязва ново движение на поетическата мисъл — порив към хармонията, докосване до нейните чисти и високи върхове, което създава усещане за пълнота и цялост. Сякаш творческото самосъзнание се е изкачило на нова степен, когато думите са съзвучни с истината и красотата:

Тези думи безпомощни, сухи и зрящи
като поглед на майка, която изпраща,
като гръд на жена, от любов уморена,
като заран и вечер, току-що родени.

...
Миг е ехо от вас. Хоризонт или бездна.
Тишина, сред която с вик ще изчезна.
И ще пада лъчистият сипей върху ми —
там, където е истина всичко. Без думи.

Светът за поетесата е разгадаем и ясен. Тя го е градила в себе си като дом, който дава подслон — със здрави основи, сигурни стени, покрив и прозорци, в които се оглежда светлината и пеят птици. Той става нейно притежание, защото е успяла да се вкорени, да се вгради в самото му начало, в същността му, където кълят семена, отглеждани с любов и търпение. Лиричната крива на нейните вълнения и реакции отново има своите върхове и падове, емоционалната възбуда и напрежението на творческото изживяване са с високи стойности и в тях се долавят непрекъсваемият тътен на битието, пулсациите на надеждата и далечните сигнали на вечността:

И в мен проглежда всичко. Вече зная
как преминава този свят във друг.

„Сега разбирам“ — озаглавява Рада Александрова своите последни размисли, а това означава, че тя приема света, влиза в съгласие с живота. Някъде назад са останали колебливите трепети, инфарктните сблъсъци, резките амплитуди и разяждащите съмнения. И ако има болка, тя носи положителния знак на познанието, и ако има страдание, то е необходимо, за да се утвърди вечно живият пулс на човешката чувствителност. Дори смъртта е само обратната страна на живота. Всичко е живо — това е твърдото убеждение, изстраданото послание на поетесата:

И се заклевам: няма самота,
и се кълна, че всичко тук е живо,
че имам сто живота, че света
расте у мен като на своя нива.
Прегръщам празника на всеки час,
а чашата на времето е бистра.

Оттук идва и тази съразмерност на стиховете ѝ (тя отдавна се отказва от разни формални опити и се опря здраво на класическата куплетна форма. И нека да ми бъде простено това пристрастие, но именно тя е най-висшето доказателство за поетичната дарба), симетрията на тревожната ѝ емоционалност, светлината и озарението на творческото ѝ вдъхновение. Поетесата изрича своя богослов над живота. И той звучи навсякъде — дори в моментните състояния на слабост, дори и в най-тъм-

ните ѝ превъплъщения („Никој“) — като заключителен акорд, като апотеоз. Във всяка творба от „Сега разбирам“ светло проблясва виталният, оптимистичният възглед за съществуването, но най-яркия си израз той е получил в стихотворението „Шастливи, като мълнии прекрасни. . .“, което би могло да се нарече програмно.

Искам да подчертая и една особеност на лиричната природа на Рада Александрова, която е заявена и в някои от предишните ѝ книги, но тук е изкристализирала напълно. Почти всяко стихотворение в нея може да се приеме за любовно и книгата да се определи като интимна лирика. А в същото време тематичната ѝ насоченост е далеч по-обобщена и всеобхватна. Опитахме ли се да заменим Любимия с Живота, Края или Стиха (тъй като смъртта и поезията са от женски род), нейните инвенции пак ще са ясни, а поетичната им енергия — силна и вълнуваща. Това подсказва не само че поетесата залага на многопластовостта на читателските възприятия, а преди всичко свидетелствува за универсалност и дълбочина на творческото изживяване. Аз не си спомням в нашата поезия друг подобен опит, така дързък и така вълнуващ едновременно, да се говори за Стиха като за Любим:

Стихът ще дойде — верен, млад и чист —
и сякаш въздухът ще се отвори.

Той ще целуне двете ми очи
и ще повтори.

. . .

Аз ще се сталям в неговия вик,
обувките му кални ще прегръщам.

За миг ще бъда негова. И никога
ще бъда също.

В това признание, силно и разтърсващо като любовно сливане, има такова връчане и такава взаимност, които ни внушават, че вече всичко е докрай.

И сега, след като разлистихме нейните стихосбирки, светът на Рада Александрова, на нейните лирични изповеди се изгради пред нас — хармоничен и цялостен, стоплен от едно талантиво и изстрадано поетическо присъствие, споен от настъпателната сила на нейния нравствен романтизъм. Сега определено можем да говорим за постигната творческа зрялост, за една поезия, чийто белег е изповедността, подплатена със силен драматизъм. Една поезия, която защитава постоянството на чувствата, която е подслон на надеждата, която вярва в чистилището на стиха и която дава утеха.

Поетесата живее в един свят, който обича, с любовта и мъката на хората, в които вярва, със светлината, която излъчва нашето съвремие. Осезаемите форми на живота, личната ѝ намеса в него са създали нейния поетичен глас — открит и висок. Понякога нежен и топъл, понякога разгневен и тревожен, но винаги точен, емоционален и вълнуващ. Рада Александрова реагира бързо и спонтанно — трепетно и остро. Гражданската ѝ чувствителност, творческата безсъница и чувството ѝ за отговорност най-точно разкриват нейната многолика и тревожна душевност. Тя съдържа и окриляващата дързост на съвременната жена, и суровите повели на времето, и песенните копнеж за щастие. Широката гама на нейните възмения създава една бърза промяна на настроения и размисли — тя категорично навлиза от присъдата към възхищението, от тревогата към мечтата, от ударната експресия към плътното обобщение, от горещината на преживяното към спокойната самопреценка.

Привлечена от зова на неизвестното и неизпитаното, готова да тръгне по пътищата на света, криещи загадката и радостта на откритието, знаеща цената на всяка изстрадана истина, но винаги готова да я търси отново, поетесата ни преоткрива нашето време и нашия дълг пред него.